

An aerial photograph of a Roman military camp, known as Alimés. The camp is a large, rectangular structure with a central courtyard and several internal courtyards. It is surrounded by a high wall and a ditch. The camp is situated in a green, hilly area with a river or lake to the right. The surrounding area is filled with numerous small, rectangular buildings, likely the homes of the soldiers and their families. The buildings are arranged in a grid-like pattern, with narrow streets between them. The overall scene depicts a well-organized and fortified Roman military installation.

BORHY LÁSZLÓ

ALIMÉS

A RÓMAI
BIRODALOM
HATÁRAI

A dunai határvonal mentén, Raetia tartományban fekvő Quintana (ma: Künzing, Bajorország) táborának rekonstrukciós rajza. Nevét az itt állomásozó gyalogoscsapat (cohors V Bracaraugustanorum) nevének „ötödik” sorszámából kapta. Jellemzően középső császárkori, szabályos alaprajzot mutat. A tábor körül húzódó, beépítetlen katonai területen kívül egy polgári település (vicus) lakóházai helyezkedtek el a hozzájuk tartozó földekkel. Főleg a késő császárkorban húzódott szívesen a civil lakosság a katonai táborok közelébe, sőt, időnként – védelmet és biztonságot keresve – betelepődtek a táborfalak közé is.

■ A Római Birodalom határaitra gondolva sokakban egyrészt az a képzet él, hogy a birodalmat a limes vette körül, másrészt pedig az, hogy ez a limesnek nevezett határvonal nem volt más, mint az Imperium Romanumot körülölelő, azt a külvilágtól elzáró folyamatos falvonulat. Mindkét téves elképzelésnek van némi valóságalapja.

■ A Római Birodalomnak ugyanis valóban voltak olyan határszakaszai, amelyeket limesnek nevezünk, és voltak olyanok is, amelyek védelmi rendszerének valamely szakaszát ténylegesen egy hosszan kiépített fal alkotta.

■ A Római Birodalom határainak vonatkozásában azonban – amint azt az alábbiakban látni fogjuk – nem lehet csak és kizárólag limesről beszélni, mint ahogyan a határvonal védelmi rendszereinek típusai között a klasszikus értelemben megépített falon kívül másfajta konstrukciók is léteztek.

FELÉPÍTÉS, HATÉKONYSÁG, STRATÉGIA

MI A LIMES?

Mindenekelőtt egyrészt érdemes magának a limes szónak az eredeti jelentésén elgondolkodni, másrészt pedig azt megtekinteni, hogy milyen esetekben használták a rómaiak ezt a szót – akár általánosan is – „határ” értelemben.

Eredeti jelentése, amely rokonságban áll a limen, -inis n (lat., jelentése „küszöb”) szóval, „választóvonal, mezsgye, (birtok)-határ”, és a római kataszteri rendszer szaknyelvében a föld- és szőlőbirtokokat egymástól nem egyszerűen csak elválasztó, hanem azok megközelítését is lehetővé tevő „út” volt. A kora császárkor időszakának katonai szóhasználatában is ebben az értelemben találkozunk ezzel a kifejezéssel. Ezzel a jelentéstartalommal szerepel Velleius Paterculusnál (*Hist. Rom.* II. 120), aki a Varus-féle katasztrófát követő római megtorló intézkedések leírásakor megemlíti, hogy Tiberius, miután hadseregével átkelt a Rajnán, az ellenséges területen egyre beljebb nyomul (*penetrat interius*), „utakat nyit” (*aperit limites*), elpusztítja a földeket, felperzseli a házakat, megöli a szembeszegülőket, majd mindazokat, akikkel átkelt a Rajnán, visszavezeti a téli táborba.

A „limesek” megnyitása tehát nem jelent itt mást, mint a katonai felvonulási utak kiépítését, amely a csapatok előrenyomulását és győzelmes visszavonulását is lehetővé teszi. A limes tehát nem az ellenségtől elválasztó határvonal, hanem éppen az ellenkezője, az ellenség felé vezető útvonal, út volt.

A Kr. u. 1. század végén Tacitus is ebben az értelemben használja (*Ann.* I. 50)

HALTERN LEGIOTÁBORA azon katonai létesítmények közé tartozik, amelyek a Rajnától keletre még Augustus korában épültek, amikor a római hadsereg az Elba irányába nyomult előre Germania területén. Ez a 19. században felfedezett korai tábor utánpótlási bázisként és szálláshelyként szolgált a hódító római hadsereg számára. Ezt mutatja a tábor szerkezete is: fa-föld konstrukciójú falain csak a megfigyelést szolgáló, befelé ugró sarok-, kapu- és oldaltornyok vannak, belső épületei pedig faszervezetűek, napon szárított agyagtéglákból épültek.

ugyanerre az időszakra és ugyanerre a térségre vonatkozóan. Megtudjuk tőle azt is, hogy a rómaiak a Tiberius által megkezdett „utat” a germaniai Caesia-erdőbe – egyfajta irtást végezve, azaz járhatóvá téve azt – „vágták” (*Romanus [...] silvam Caesiam limitemque a Tiberio coeptum scindit*), sőt Tiberius a kiépített út mentén táborokat helyezett el (*castra in limite locat*), kétoldalt vallummal, azaz sánc-árok rendszerrel, melynek oldalait facölöppökkel erősítette meg. Frontinus pedig *Hadicselgyűjteményében* Domitianus császár germánok elleni hadjáratai kapcsán írja le a sűrű germán erdőkön át kiépített „limesek” hasznát: „Domitianus császár [Imperator Caesar Domitianus Augustus], amikor a germánok szokásuk szerint a magaslatokról és rejtékhelyekről mindenünnen rátámadtak a mieinkre, és biztonsággal visszavonultak az erdők mélyére,

120 római mérföld hosszúságú úttal nemcsak a háború állását változtatta meg [limitibus per centum viginti milia passuum non mutavit tantum statum belli], hanem ellenfeleit alávettette uralmának, akiknek a menedékeit »lecsupaszította« az utak kiépítésével (quorum refugia nudaverat limitibus actis).”

A limes szó ebben az értelemben tehát olyan, az ellenség területén – többnyire erdőségen át – épített útvonalat jelentett, amely az ellenfél irányába vezetett, nem pedig tőle elválasztott. Átvitt értelemben az előrenyomuló római hadsereg felvonulási és utánpótlási útvonala volt, amelyet sánc-árok rendszerrel (*vallum*) erősítettek meg, és amelynek mentén táborokat építettek.

A limes szó a Kr. u. 2. századtól kezdődően, a Római Birodalom határainak állandósulásával kezdett általános értelemben „határt” jelenteni. Azonban továbbra sem kizárólag az Imperium Romanumét, hanem – ahogyan azt pl. észak-afrikai fundusok, azaz nagybirtokok határfeliratain látni (*limes fundi*) – földterületekét is. Amikor a rómaiak ezt a szót „birodalmi határ” értelemben kezdték használni, azt csakis és kizárólag a kiépített, sánc-árok rendszerrel, cölöppökkel, táborokkal megerősített, szárazföldi határra vonatkozóan tették. Az antikvitás végéig ugyanis mindig megkülönböztették az általános értelemben vett „vég(ek)”-től (*finis*, illetve *fines*), a folyami határvonaltól (*ripa*) és a határvonalat jelentő folyami partvonalától (*margo* vagy *supercilium*), illetve – merthogy ilyen is volt – a tengerparti határtól (*litus*).

FALAK BRITANNIÁBAN

A „limes” – amint arra a bevezetőben utaltunk – nem jelentett folyamatos falvonulatot, noha kétségkívül voltak ilyenek. A téves képzettársításra okot adó, legismertebb fal Britannia provincia északi részén húzódott, kialakítását Hadrianus császár idejére tehetjük. Építéséről és szerepéről – nagyjából kétszáz évvel a létrehozását követően – a *Historia Augusta* a következőt írja: „(Hadrianus) elsőként épített 80 római mérföldön át egy falat [murumque per octoginta milia passuum primus duxit], amely a barbárokat és a rómaiakat elválasztotta [qui barbaros Romanosque divideret].”

A nyugaton Bowness on Solway (Maia), keleten Wallsend on Tyne (Segedunum), South Shields (Arbeia) között húzódó s a rómaiak által is „fal”-nak (*murus*, feliratokon azonban *vallum* is) nevezett konstrukció jól átgondolt tervezést mutat. Egyrészt a „fal” építőanyaga megfelel a helyi adottságoknak: ahol lehetett – mintegy 72 km-en át –, kőből építették, ahol azonban ez az építőanyag legfeljebb az alapok megépítésére állt rendelkezésre elegendő mennyiségben, ott a helyben „bányászható” tőzeget használták fel (45 km-en át). Az építőanyagoknak megfelelően a falvastagság is változó volt: hol szélesebb (3,20 m), hol keskenyebb (2,29 m) falszakaszok váltogatták egymást. Túlzottan nagy védelmi funkciót nem szántak neki. Amellett, hogy a Római Birodalom és az azon túli területek, azaz a Barbaricum közötti jól látható kulturális választóvonal – a német régészeti szakirodalomban „Kulturgrenze” – szerepét töltötte be, inkább az ellenőrzött átjárási lehetőséget biztosította a rómaiak és a „barbárok” között.

Az átjárást a római mérföldenként, azaz 1480 méterenként elhelyezett, az angol nyelvű szakirodalomban „*milecastle*”-nek nevezett 80 kapu biztosította. Ez nem volt más, mint a falra épített, kb. 270 m²-es, négyszög alakú kiserőd, amelynek észak-déli irányú fő tengelye az északi ponton metszette a Hadrianus-falat. A fő tengely két végpontján egy-egy kapu helyezkedett el, amelyek az erődbe való ki-, belépést, a hadsereg által ellenőrzött áthaladást, illetve a Római Birodalom területének elhagyását vagy az abba bejutást biztosították. A kapuk között két-két, 495 méterenként a Hadrianus-falra ráépített, összesen 158 torony helyezkedett el.

A Hadrianus-fal, bár 3-3,5 méteres magassága és a ráépített védművek láncolata lehetővé tette volna, nem elsősorban védelmi funkcióval épült. Látható választóvonalat jelentett a rómaiak által meghódított és az attól északra fekvő,

barbárok által lakott terület között. Ezt mutatja későbbi sorsa is: megépítése után néhány évvel a következő uralkodó, Antoninus Pius feladta ezt a vonalat, és Quintus Lollius Urbicus helytartósága idején mintegy 120 km-rel északabbra hozzálátott a szintén nem túlságosan hosszú életű – Septimius Severus alatt végérvényesen feladott –, 55,5 km hosszúságú Antoninus-fal megépítéséhez, mely Bishopton Fort és Carriden Fort között húzódott.

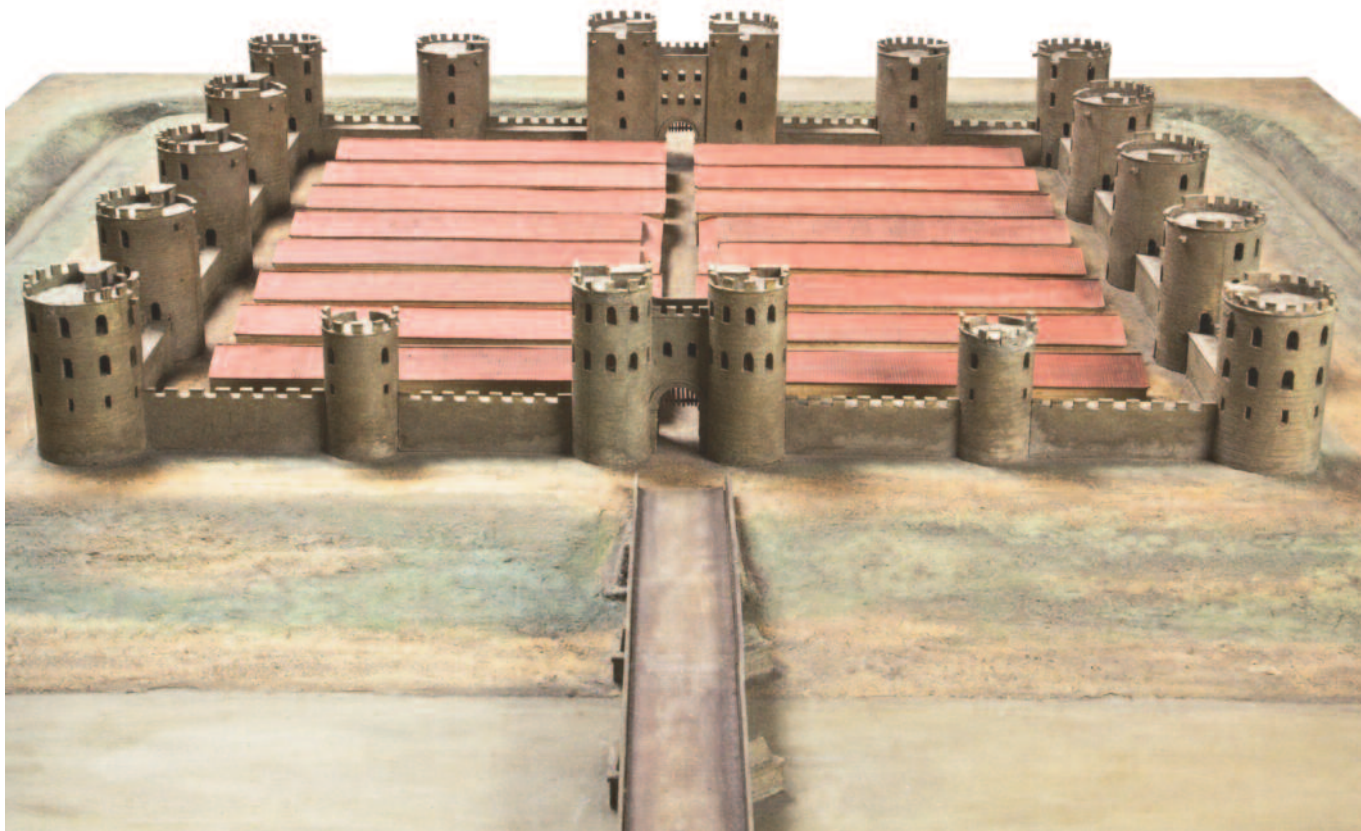
Az újabb britanniai védelmi rendszert már aligha nevezhetjük falnak, hiszen fa-föld konstrukciójú sánc-árok rendszer alkotta, amelynek struktúráját nem lehet összehasonlítani a Hadrianus-fal jól átgondolt, ritmikusan ismétlődő védműveivel. A korabeli latin nyelvű feliratok sem nevezik falnak, a „sánc-árok védmű” kifejezés (*opus valli*) bukkan fel

---

ANTONINUS PIUS CSÁSZÁR hódításai túlnyúltak az Odenwald-limes vonalán. Ezért építtette meg a Vorderer-limest, melynek vonala ma is jól látható pl. a bajorországi Eichstätt közelében. Klasszikus értelemben vett „limes” volt, hiszen folyamatos, épített út vonal, sánc-árok rendszer, paliszád és őrtornyok, valamint táborok láncolata alkotta. Nyílegyenes vonalvezetése, amely nemcsak sík terepen, de hegyes-völgyes és erdős területeken áthaladva is figyelmen kívül hagyta az időnként jelentős szintkülönbségeket, egyfajta demonstrációja volt a rómaiak technikai felsőbbrendűségének.

---

a feliratokon. Az Antoninus-fal szerkezetének lényeges eltérése a Hadrianus-falétól jól mutatja, hogy még azon a területen belül sem beszélhetünk álta-

▲ **A RAJNAI FOLYAMI HATÁRON** épült híd védelmére létesített legiotábor, Divitia (Köln–Deutz) ellenerődjének rekonstrukciója. A Colonia (Köln) felől a Rajnán át vezető út védelmére, a Rajna keleti partján létesített tábor I. (Nagy) Constantinus császár személyes jelenlétében épült a legyőzött frankoktól elfoglalt területen. Hasonló, barbár területen létesített erődítményeket – a „birodalmi” oldalon fekvő nagy legióközpontokkal szemben – másutt, pl. Pannoniában is ismerünk. Divitia tábora jellegzetesen késő római, védelemre berendezkedő jegyeket mutat: árok veszi körül, csak két táborkapuja van, falait pedig kör alakú sarok-, kapu- és oldaltornyok védelmezték. Belső épületei egymással párhuzamosan, az útra merőlegesen helyezkednek el.

lános értelemben vett limesről, sőt a birodalom határát jelentő „kőfalról” sem, amely Britannia provincia kapcsán egyértelmű volna. Ehhez jön még a fentiekben említettektől merőben eltérő késő római határvédelmi és közigazgatási rendszer, az ún. *litus Saxonicum*, amely végképp azt bizonyítja, hogy a fogalmat korszakról korszakra, területről területre eltérően és árnyaltan kell kezelnünk. A litus Saxonicum ugyanis nem volt más, mint Britannia délkeleti és az európai kontinens vele szemben fekvő nyugati, ma részben Belgium, részben Franciaország La Manche csatorna mentén fekvő partvidékének közös közigazgatás alá vont, part menti erődökkel megerősített rendszere.

▼ **AALEN** mintegy hat hektáron elterülő segédcsapattáborának rekonstrukciója. A táborban egy lovascsapat (ala) állomásozott. Négyzetes alaprajza jellegzetes középső császárkori jegyeket mutat: noha négyszeres árokrendszer veszi körül, a kőből épített táborfal és a belső épületek inkább a tartós berendezkedésre utalnak, semmint a védekezés igényére. Tornyai a tábor felé néznek, négy táborkapuja van, a tábor összességében erőt és magabiztosságot sugároz. A gyalogoscsapatok (cohors) elhelyezésére szolgáló segédcsapattáborok is hasonló, szabályos szerkezetet mutatnak, csakúgy, mint a lényegesen nagyobb méretű legiotáborok. ▼

A RAETIAI LIMES MENTÉN kőből épített ▶

örtorony rekonstrukciója. A középső császárkorban az eredetileg fából épített paliszáddal (kihegyezett cölöpökből álló kerítéssel) körülvett fa őrtornyokat kőből építették újjá, és azokban a tartományokban, ahol a Római Birodalom határát fal alkotta, hozzáépítették ahhoz, így módon folyamatos választóvonal jött létre. Az őrtornyokban szolgálatot teljesítő katonákat a közeli táborokból helyezték ki. Ott teljesített többnapos szolgálatuk ideje alatt a rendelkezésükre bocsátott élelmiszerkészletből önellátó módon gondoskodtak magukról, például a kenyeret is helyben sütötték.

GERMANIA HATÁRAI

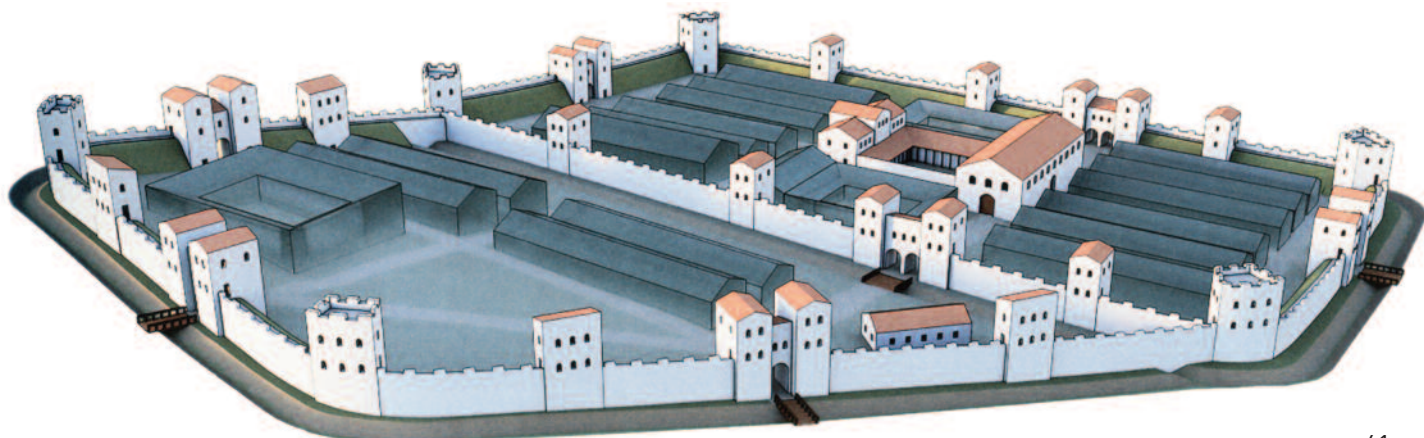
Egy tartományon belül egymástól eltérő, de akár egymásba is kapcsolódó, egy adott időszakban létrehozott, majd nem sokkal később megváltoztatott határvédelmi rendszerekről más térségekben is beszélhetünk. Ilyen volt például okáért Germania inferior, Germania superior és Raetia tartomány, ahol folyami (Rajna, Majna, Neckar mentén húzódó) és szárazföldi (Taunus-Wetterau-, Odenwald-, Lauertal-, Alb-, Rätischer Limes) szakaszok váltogatták egymást. Ezek védelmi rendszere sem nevezhető egységesnek: Alsó-Germania határvonala a Rajna északi-tengeri torkolatától egészen a Felső-Germania provincia határát jelentő, Bonntól délre húzódó Vinxtbachig folyami határ vonal (*ripa*) volt. Ennél a pontnál kezdődött az ún. felső-germaniai-raetiai limes, amely folyami (tehát *ripa*) és épített szárazföldi (vagyis *limes*) határszakaszokból állt.

A római határvédelmi rendszer elsődleges céljának a Kr. u. 2. század végéig ebben a térségben is elsősorban a jól látható határ vonal meghúzását, a birodalom előterében élők mozgásának szemmel tartását és a kontrollált határátkelest tartották. Ezért volt elegendő paliszáddal és legfeljebb fa őrtornyokkal megerősített sánc-árok rendszert kiépíteni a Rajnát és a Majnát összekötő Tau-

nus-Wetterau-limesen. Ezért volt elégséges a Majna és a Neckar között mintegy 70 km hosszan húzódó Odenwald-limes esetében csupán gyalogos segédcsoportok (*numerus, cohors*) által védelmezett, kb. 700 méterenként egy-egy, ún. „őrjárat útja” mentén elhelyezett toronnyal ellátott rendszert kialakítani.

Ha a helyzet úgy hozta, a rómaiak változtattak a nem sokkal korábban megépített határ vonalakon: így történt ez a Hadrianus alatt kő őrtornyokat kapó Odenwald-limesszel, amelyet a kelet felé történő előnyomulással a Vorderer Limesszel cseréltek fel, így sokkal egy-

A GERMANIA SUPERIOR tartományban húzódó, Antoninus Pius császár uralkodása idején kiépített Vorderer Limes mentén fekvő osterburkeni gyalogsági segédcsoporttábor jellegzetesen középső császárkori szabályos alaprajzú, négyszögletes formájú táborként épült. Commodus császársága alatt megnagyobbították, és szabálytalan alakzatot vett fel, hiszen az új táborrészt a domborzati viszonyok figyelembevételével építették ki. Feliratos emlékeanyag alapján tudjuk, hogy ebbe a táborba olyan csapatot helyeztek, amelynek katonái korábban az Odenwald-limes mentén állomásoztak. ▼

◀ **A RAETIAI LIMES** mentén épített fa őrtorony (burgus) rekonstrukciója. A kora császárkorra jellemző fa őrtornyok nem védelmi célból épültek, hanem megfigyelési feladatokkal bírtak. Az őrtornyokat a sánc-árok rendszerrel megerősített őrzőútja kötötte össze egymással, más folyamatos összeköttetés nem volt közöttük. Az őrtornyok körül paliszád helyezkedett el és nyújtott némi védelmet.

ségebb és egyesebb, némi birodalmi erőfitogtatással is párosuló határvédelmi koncepció valósult meg. Az Antoninus Pius rendelkezése nyomán Caius Popilius Carus Pedo helytartó által kiépített védvonal a Majna partján fekvő Miltenbergtől indult, s déli irányban mintegy 120 km-en át tartott – a hegyek-völgyek közötti szintkülönbség és a sűrű erdős terepviszonyok ellenére

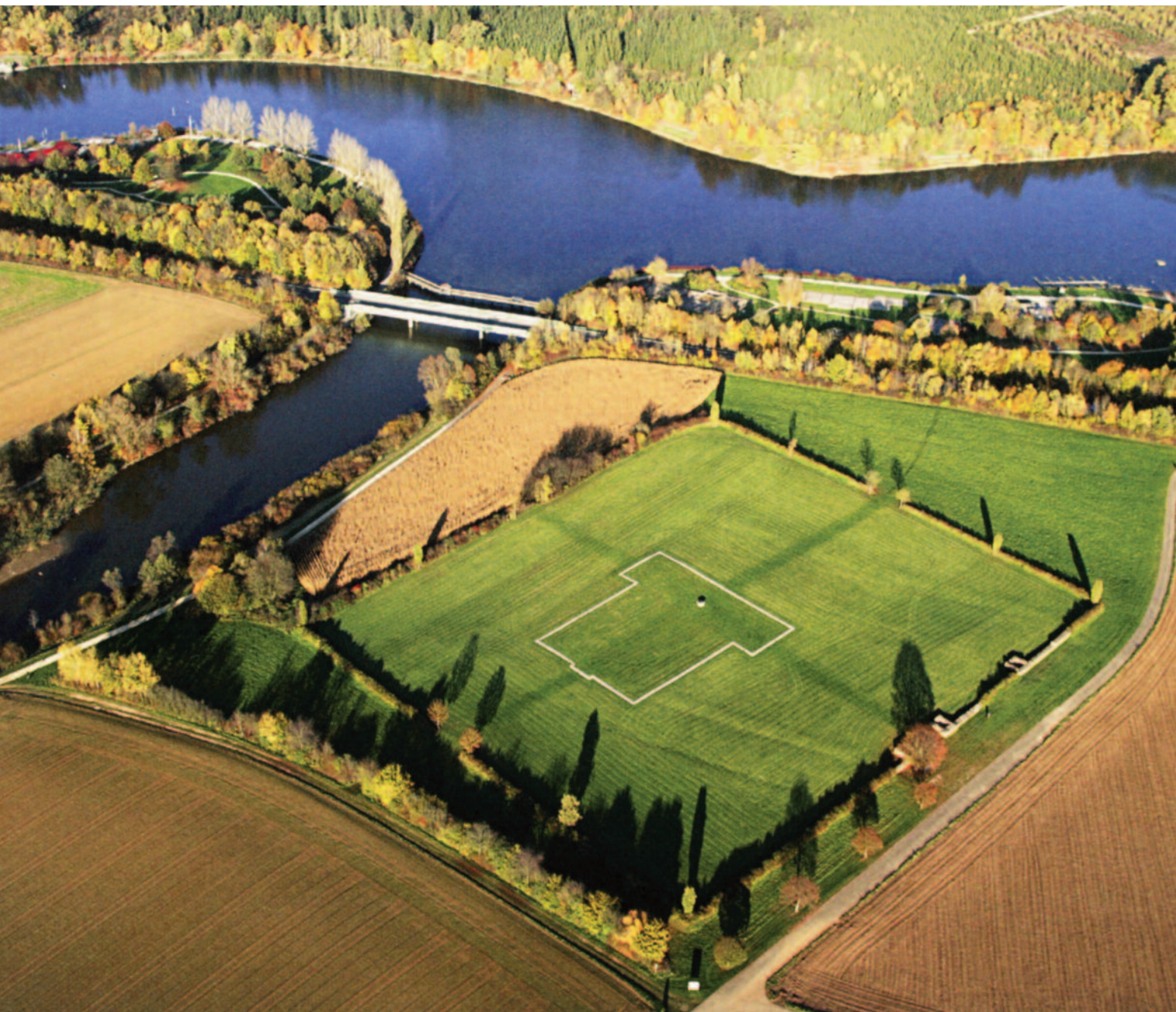
is demonstratívan nyílegyenesen – egészen Lorchig. A Vorderer Limes itt csatlakozott a szintén „klasszikus” értelemben vett újabb szárazföldi limeszszakaszhoz, a raetiaihoz (Rätischer Limes). Ez utóbbi Einingnél (Abusina) érte el a Dunát, amely ettől a ponttól kezdve egészen Moesia superior tartományig a Római Birodalom természetes, folyami határát jelentette.

A Kr. u. 233 és 255 körüli frank-alemann betörések – akárcsak 271-ben Dacia esetében a gót támadások – a szárazföldi, épített határvonalak, tehát a limesek feladásához vezettek. Ekkor – legalábbis a Római Birodalom nyugati felében – a természetes folyami határok kialakításának elve érvényesült. Létrejött ugyanis a Rajna északi-tengeri és a Duna fekete-tengeri torkolata között egy csaknem folyamatos, mintegy 3500 km hosszú folyami határ. Azonban még ez sem tekinthető teljesen egysé-

gesnek, hiszen egyrészt a Bodeni-tó partján egy „tavi” határszakasz ékelődik közbe, illetve a tó keleti csücskében fekvő Brigantium (Bregenz) és a legközelebbi folyóparti helyőrség, Cambodunum (Kempton) között egy kb. 50 km hosszúságú, őrtornyokkal hallatlanul megerősített, ám törékeny és sebezhető szárazföldi szakaszt kellett beiktatni. Cambodunumtól viszont ismét folyami határról beszélhetünk, hiszen innen az

BIRICIANA (ma: Weißenburg, Bajorország) Kr. u. 1. század végén épített táborának maradványai. A lekerekített sarkú, szabályos téglalap alaprajzú tábor védművei még a tábor belseje felé néznek. Lovascsapat számára épült, és eredetileg egy Hispaniából toborzott egység katonáit szállásolták el benne (ala Hispanorum). A táborfalakon kívül a parancsnoki épülete, legénységi barakkok és fürdője ismertek. ▼

▲ **GYALOGOS SEGÉDCSAPAT** (cohors) mintegy 500 katonája (cohors quingenaria) számára épített, kb. két hektár területű tábor maradványai. A táborfal mellett, a tábor belsejében elhelyezkedő parancsnoki épület (principia) körvonalai is jól láthatók: itt kapott helyet a csapat gyülekezési csarnoka (basilica), a zászlószentély (aedes), a tábori kincstár (aerarium) és a fogda (carcer). A limes mentén állomásozó segédcsapatok parancsnokai egyben a felügyeletük alá tartozó folyami és szárazföldi határszakaszok elöljárói (praefectus ripae, praepositus limitis) is voltak.

Iller (Hilaria) folyó haladt északi irányba, és ömlött Günzburgnál (Guntia) a fekete-tengeri torkolatáig a Római Birodalom határárt (ripa) jelentő Dunába.

ÁZSIÁTÓL AFRIKÁIG

A mai Izrael területén húzódott az ún. limes Palaestinae, Jordánia területén pedig a limes Arabicus, amelyek megint csak inkább erődökkel megerősített, helyőrséggel ellátott kereskedelmi útvonalaknak, semmint folyamatos védműnek, akár falszakasznak, akár sánc-árok rendszernek tekintendők. Egyedül a római közigazgatási értelemben vett, Egyiptomtól nyugatra elterülő Africa képez némi kivételt: itt ugyanis létezett a Szaharát a még megművelhető területektől elválasztó, egyes felfogások szerint a római foglalást megelőző időszakban kiépített sánc-árok rendszer, az ún. Fossatum Africae, amelynek vonulata az 1940-es években az első

régészeti tárgyú légi fotózást végzők figyelmét is felkeltette.

A Fekete-tenger keleti partvidékén az orosz nyelvű szakirodalomban „pontijsz-kij limesz”-nek nevezett erődláncolat húzódott, míg a déli partvidékén a mai törökországi Trabzon (Trapezus) városából indult ki az ún. Eufratész-limes, amely a szíriai sivatagban fekvő Palmyrába és Dura Europosba vezetett, s a Diocletianus idején kiépített és erődökkel, köztük határerődítményekkel is védelmezett kereskedelmi útvonalhoz (strata Diocletiana) csatlakozott. Tudjuk, hogy a Perzsa Birodalom fenyegetésének kitett térség, amelynek védelméről a Kr. u. 3. század dereka táján Róma nem tudott gondoskodni, Palmyra

ra központtal, az Odainath-dinasztia vezetésével kivált a Római Birodalomból, és saját királyságot hozott létre. Fénykorát Zenóbia királynő uralma alatt élte, akit Aurelianus császár győzött le.

A LIMES ÉS A BARBÁROK

Hasonló, a Római Birodalomból kivált és az önvédelemre berendezkedés miatt önállósult birodalomrészekkel másutt is találkozunk: ilyen volt Britannia térsége Carausius idején, illetve az Imperium Galliarum a Kr. u. 3. században (259–274), Postumus uralkodása alatt, de itt lehetne megemlíteni Pannonia és tágabb értelemben Illyricum, azaz a Duna-vidék provinciáit is. Ez utóbbiak az erősödő és állandósuló gót, szarmata, langobárd, korábban markomann és kvád betörések következtében állandó hadszínterré váltak. A barbárokkal sikeresen harcoló, Itáliát és Rómát az illyricumi határvidéken védelmező hadvezéreknek rendre lehetőségük nyílt arra, hogy a Római Birodalom császáraivá váljanak. Sokan közülük illyricumi, sőt, pannoniai születésűek voltak.

A pannoniai limesvédelmet igyekeztek az új helyzethez igazítani. A Római Birodalom területén kívül élő, a birodalomba történő befogadásukat (*receptio*) erőteljes betörésekkel követelő barbárok egy része felvételt nyert a római hadseregbe, a határ mentén földbirtokot kapott, és szinte saját tulajdonaként védelmezte – akárcsak a libyai „megerősített majorságok” földbirtokos katonái – a Római Birodalom határát. Azonban sem a Duna, sem a mélységében tagolt, belső erődökkel támogatott pannoniai hármas védelmi rendszer, sem

pedig az erődöknek mégoly kivételesen megerősített láncolata, mint a Valentinianus-korban kiépített örtorony-, kis-erőd- és magaslati erődrendszer a Duna-kanyarban nem tudta feltartóztatni a Pannonia északi és keleti határvonalán a Római Birodalmat előzőnlő népvándorlás kori népeket.

Amíg ezek a talán hun-alán etnikumú népcsoportok a birodalom előterében éltek – legalábbis a budapest-gazdagréti késő római temető leletanyaga alapján ez látszik –, egyfajta szimbiózis jellemezte ezt a kapcsolatrendszert, amelyet a befogadásuk után az egykori romanizált lakosság lassú asszimilációja követett. Bár a Kr. u. 5–6. század fordulójáig kimutatható a római típusú használati tárgyak, kerámiák, üvegedények, ékszerek használata iránti igény, sőt az előállításukhoz szükséges nyersanyag és mesterségbeli tudás, továbbá a díszítésükhöz szükséges antik gyökerrű motívumkincs is halványan fennmaradt, a Kr. u. 6. század első felében lassan, de végérvényesen megszűnt mindaz, ami korábban a Kárpát-medence római provinciális lakosságának kultúráját, műveltségét jelentette. ♦

COLONIA AUGUSTA RAURICA (Augst, Svájc) városa. A Kr. u. 3. század folyamán, a század közepén végbement frank-alemann betöréseket követően a korábban védtelen, nagy kiterjedésű települések városközpontját magas, védművekkel ellátott falakkal erősítették meg.

A colonia adminisztratív központját előreugró sarok-, kapu- és oldaltornyokkal ellátott falakkal megerősítették. Ez a tény tükröződött a település nevében is, amelyet a késő ókorban Castrum Rauracenseként emlegettek. ▼

